

Jan Wiśniewski*

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

MIĘDZY HABSBUURGAMI A RZESZĄ SŁOWIAŃSKĄ. STOSUNEK CZECHÓW DO PAŃSTWA AUSTRO- WĘGIERSKIEGO PRZED WYBUCEM I WOJNY ŚWIATOWEJ

Zamach na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda d'Este i jego żonę Zofię dokonany w Sarajewie 28 czerwca 1914 r. przez bośniackiego Serba Gawriło Principa, członka tajnej organizacji „Czarna Ręka”, stał się bezpośrednią, choć nie najważniejszą, przyczyną wybuchu I wojny światowej. Ten akt terroru ze strony niewielkiej nacjonalistycznej bojówki serbskiej stał się początkiem zmian, które doprowadziły do rozpadu jednego z największych organizmów państwowych ówczesnej Europy – monarchii habsburskiej.

Śmierć austro-węgierskiego następcy tronu – mimo całej swojej dramaturgii – nie wywołała nastrojów większego smutku, czy też żałoby w społeczeństwie wielonarodowej monarchii. Współczucie wobec cesarza Austro-Węgier Franciszka Józefa I ze strony poddanych szybko przeminęło. Sam cesarz na wieść o śmierci Ferdynanda miał powiedzieć: „Bóg nie pozwala wyzywać losu. Najwyższe moce przywróciły porządek, którego ja sam nie byłem w stanie utrzymać”¹. Powszechnie uważa się, że to stwierdzenie odnosiło się do morganatycznego małżeństwa arcyksięcia z Zofią hrabiną Chotek², jednak w pewien sposób obrazuje stosunek starego cesarza do swojego następcy. Również dwór cesarski i duża część polityków monarchii przyjęła śmierć następcy tronu austro-węgierskiego z wielkim zadowoleniem. Szczególnie radośnie odebrali ten fakt Węgrzy. Nie mogli oni darować Franciszkowi Ferdynandowi jego planów odebrania im ich uprzywilejowanej pozycji opartej na dualizmie monarchii austro-węgierskiej. Chciał on bowiem dokonać przebudowy monarchii austro-węgierskiej poprzez przyznanie,

* **Jan Wiśniewski** – wykładowca w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu oraz Collegium Marianum w Pelplinie. Zajmuje się tematami związanymi z I wojną światową, wojną domową w Rosji oraz współczesnymi konfliktami zbrojnymi na obszarze byłego ZSRR.

¹ Cyt. za: N. Davies, *Europa*, Kraków 1999, s. 933.

² Zofia von Chotek, aby mogła bywać na wiedeńskim dworze, otrzymała od Franciszka Józefa tytuł księżnej Hohenberg.

szczególnie w węgierskiej części państwa, większych praw mniejszościom narodowym. Miało to przynieść uspokojenie sytuacji narodowej, wzmocnić pozycję monarchii oraz osłabić nieulubianych przez następcę tronu Węgrów. Wśród osób mających podobne zapatrywania i współpracujących z następcą tronu, był również Słowak – dr Milan Hodža. Grupa ta spodziewała się, że plany reform ustrojowych państwa można będzie zrealizować po śmierci cesarza Franciszka Józefa. Jednak z powodu morderstwa dokonanego na arcyksięciu projekty te nigdy nie zostały zrealizowane³.

Co do innych narodowości, pewne powody do radości z powodu śmierci Franciszka Ferdynanda mieli Czesi. „Wielki pan na Konopiście” – jak go nazywano w Czechach – niezbyt lubił mieszkańców terenów, na których mieszkał⁴. Mimo że utrzymywał dość dobre stosunki z konserwatywnymi przedstawicielami rodów arystokratycznych zamieszkujących Czechy i Morawy – do jego stronników można zaliczyć takie wpływowe osoby, jak: hrabia Ottokar Czernin, księżę Karel Schwarzenberg, hrabiowie Jaroslav Thun i Arnošt Sylva-Taroucca oraz właściciel ziemski dr Josef Maria Baernreither – to nie utożsamiał się on z celami politycznymi zdecydowanej większości Czechów⁵. Jego słynna wypowiedź, w której dał wyraz swojej dezaprobaty wobec starań Czechów o uzyskanie pewnej autonomii w ramach państwa habsburskiego, brzmiała:

Absolutnie odrzucam ustępstwa wobec Czechów! Wiem, jak blisko grobu przywiedziona została nasza monarchia przez dualizm, który mamy i teraz zaczynają być Czesi drugim podobnie ważnym niebezpieczeństwem⁶.

Sam skłonny był bardziej popierać żywioł niemiecki na tych terenach. Obywatele nie tylko monarchii habsburskiej, ale i sąsiednich państw, obawiali się bardziej skutków politycznych i dyplomatycznych sarajewskiego zamachu i z wielką uwagą czekali na reakcję wiedeńskiego dworu. Była ona bardzo stonowana i spokojna. Cesarz Franciszek Józef i jego ministrowie – jak się powszechnie wydawało – nie chcieli podsycać napięcia w Europie. Również uroczystości żałobne arcyksiężęcej pary miały bardzo skromny i – bardziej niż nakazywała to etykieta dworska – formalny charakter. Pogrzeb odbył się 4 lipca 1914 r. Zwłoki małżonków nie spoczęły tam, gdzie chowano wszystkich członków dynastii – w podziemiach kościoła

³ J. Galandauer, *František Ferdinand d'Este*, Praha 1993, s. 117 i n.

⁴ Zamek Konopište położony jest w głębi dużego kompleksu leśnego w środkowych Czechach. W latach dziewięćdziesiątych XIX w. stał się ulubionym miejscem pobytu Franciszka Ferdynanda i jego rodziny. Stąd też 23 VI 1914 r. arcyksiężę wyjechał w towarzystwie żony na manewry do Bośni, z których już nie wrócił.

⁵ J. Galandauer, *František Ferdinand*, s. 39-48; R. Kvaček, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2013, s. 20-21.

⁶ Cyt. za: I. Šedivý, *Češi, České země a Velká válka 1914-1918*, Praha 2003, s. 23.

Kapucynów w Wiedniu, lecz złożono je nocą w kaplicy należącej do ich rezydencji w Arstetten nad Dunajem. Arcyksiążę miał wielu wrogów na dworze cesarskim, którzy w ten sposób mścili się za wcześniejsze upokorzenia z jego strony.

Nadszpodziewanie spokojna reakcja władz naddunajskiej monarchii oraz stonowane informacje dochodzące – z racji bliskiego sojuszu – z Berlina w pewien sposób zmyliły znaczną część europejskich polityków. Większość z nich uznała, że sytuacja się ustabilizowała i światu nie grozi żaden poważniejszy kryzys dyplomatyczny, nie mówiąc już o konflikcie militarnym. Charakterystyczne dla takiej opinii są słowa, które znalazły się w liście jednego z urzędników Foreign Office do ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii sir Edwarda Greya z 9 lipca 1914 r., czyli w jedenaście dni po zabójstwie arcyksięcia: „Mam wątpliwości, czy Austria podejmie jakieś poważniejsze kroki, i prawdopodobnie cała burza przejdzie bokiem”⁷. W podobnym tonie wypowiadali się także inni politycy oraz dziennikarze. Również wyjazdy czołowych polityków Austro-Węgier i Niemiec na zapowiadane urlopy miały świadczyć o spokojnej atmosferze wśród przywódców obu członków Trójporozumienia⁸. Nikt nie podejrzewał, że w tym samym czasie toczyły się gorączkowe konsultacje i rozmowy między politykami austro-węgierskimi a niemieckimi. Rząd austriacki podejrzewał wprawdzie władze serbskie o udział w zamachu, lecz w trakcie prowadzonego śledztwa nie znalazł na to bezpośrednich dowodów. Mimo to Wiedeń postanowił użyć zabójstwa arcyksięcia jako pretekstu do podjęcia szerszych działań przeciwko Serbii. Władze monarchii uważały, że zdecydowana akcja przyniesie poważne osłabienie pozycji Serbii wśród południowosłowiańskich narodowości państwa habsburskiego oraz wzmocni stanowisko Austro-Węgier na Bałkanach. Na zdecydowaną akcję wobec Belgradu szczególnie naciskał austro-węgierski Sztab Generalny, i to pomimo realnego ryzyka konfliktu z głównym sojusznikiem Serbii – Rosją.

Zapewniwszy sobie poparcie sojusznika niemieckiego – ową słynną *carte blanche* – rząd wiedeński przystąpił do działania. 23 lipca 1914 r. cesarsko-królewski poseł w Belgradzie baron Vladimir Giesl von Gieslinger złożył rządowi serbskiemu ultimatum; żądano w nim zaprzestania działalności godzącej w integralność terytorialną naddunajskiej monarchii oraz wyrażenia zgody na udział przedstawicieli władz austro-węgierskich w śledztwie przeciwko osobom zamieszany w zamach sarajewski na obszarze Serbii.

Wystosowanie wiedeńskiego ultimatum względem Serbii było wielkim zaskoczeniem dla opinii publicznej zarówno w samej monarchii habsburskiej, jak

⁷ Cyt. za: M. Gilbert, *Churchill – biografia*, t. 1, Poznań 1996, s. 276.

⁸ Tak zrobił cesarz Niemiec Wilhelm II oraz jego kanclerz Theobald von Bethmann-Hollweg; postąpił tak również Franciszek Józef oraz jego prezesa rady ministrów: austriacki hrabia Karl von Stürgkh i węgierski Istvan Tisza de Borosjenö et Szeged, minister wojny gen. Alexander Ritter von Krobatin i szef Sztabu Generalnego gen. Franz Conrad von Hötzendorf.

i w Europie. Powszechnie sądzono, że mimo wszystko do konfliktu nie dojdzie. Wierzono, że Serbia ukorzy się przed Austro-Węgrami, a to uspokoi sytuację. Również Czesi oraz związani z nimi w późniejszym czasie Słowacy nie spodziewali się tak szybkiego rozwoju sytuacji. Jeszcze pod koniec lipca 1914 r. powszechnie były wśród większości mieszkańców Pragi i Bratysławy takie opinie, jak choćby ta przytoczona we wspomnieniach z tego okresu:

„Nie będzie z tego nic” – mówili sobie nasi ludzie i nie zwracali uwagi na wiadomości w gazetach, w których pisano o notach, paradach, konferencjach i podobnych wydarzeniach. „Niech konferują, jeśli tylko nie będzie wojny” – i z uśmiechem rozmawiali z sąsiadami lub szli w pole do pilnej pracy⁹.

Odpowiedź Belgradu udzielona 25 lipca rzeczywiście była bardzo powściągliwa i ugodowa, choć przy okazji – była zredagowana bardzo zręcznie. Godzono się w niej zasadniczo na zdecydowaną większość warunków ultimatum, zgłaszając tylko niewielkie zastrzeżenia dotyczące obrony suwerenności Serbii. Nie godzono się bowiem na żądanie udziału przedstawicieli władz austro-węgierskich w śledztwie przeciwko osobom współwinnym zamachowi na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, przebywającym na obszarze Królestwa Serbii. Zaproponowano również mediację międzynarodową w celu polubownego rozwiązania konfliktu. Poseł austriacki uznał jednak odpowiedź za niewystarczającą i jeszcze tego samego dnia wyjechał z Belgradu. Stosunki dyplomatyczne między Austro-Węgrami a Serbią zostały zerwane.

Początkowo w stolicach europejskich liczone jeszcze na zażegnanie konfliktu w drodze mediacji. Niemcy, a wraz z nimi Austro-Węgry liczyły, że uda się – jak to ujął znawca meandrów historii I wojny światowej Janusz Pajewski – „zlokalizować” konflikt na Bałkanach. Jednak rozmowy, które toczyły się na ten temat w Petersburgu, nie doprowadziły do osiągnięcia kompromisu¹⁰. Na skutek oporu Niemiec zawiodły również próby pośrednictwa między stronami sporu podejmowane przez Wielką Brytanię. Austro-Węgry, zaniepokojone możliwością podjęcia mediacji przez któreś z mocarstw europejskich, mimo pewnych obiekcji premiera Węgier Istvana Tiszy 28 lipca 1914 r. wypowiedziały Serbii wojnę. To zaś spowodowało ogłoszenie mobilizacji w Rosji. Tym z kolei poczuły się zagrożone Niemcy, które po bezowocnych staraniach w Petersburgu o odwołanie mobilizacji 1 sierpnia wypowiedziały Rosji wojnę. Od tej chwili wydarzenia potoczyły się bardzo szybko. 3 sierpnia Berlin, nie mogąc liczyć na zachowanie neutralności przez Francję wobec konfliktu niemiecko-rosyjskiego, wypowiedział jej wojnę. W nocy z 3 na 4 sierpnia wojska niemieckie wkroczyły do neutralnej Belgii. W wyniku tego 4 sierpnia Wielka Brytania wypowiedziała wojnę Niemcom. Następnego

⁹ Cyt. za: I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 27.

¹⁰ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1998, s. 49–52.

dnia to samo uczyniły Austro-Węgry wobec Rosji. Dalej do wojny przystępowały kolejne państwa: 6 sierpnia Serbia wystąpiła przeciwko Niemcom; to samo uczyniła Czarnogóra wobec Austro-Węgier, a 12 sierpnia wobec Niemiec; 10 i 12 sierpnia Francja i Wielka Brytania stanęły przeciwko Austro-Węgrom. Pod koniec sierpnia do wojny po stronie państw alianckich przystąpiła Japonia. Co więcej, w końcu października do konfliktu po stronie państw centralnych wkroczyła Turcja. Płomień wojny z zaskakującą szybkością ogarnął znaczne połacie świata.

Wybuch I wojny światowej był również zaskoczeniem dla większości polityków czeskich i słowackich. Nie byli oni bowiem przygotowani na taką ewentualność. Trzeba jednak pamiętać, że w momencie wybuchu wojny sytuacja polityczna, prawna, gospodarcza i społeczna Czechów i Słowaków była zasadniczo różna, a współpraca między tymi dwoma dominującymi narodami przyszłej Republiki Czechosłowackiej rozwijała się do pewnego stopnia tylko w sferze kulturalnej. Wiek XIX przyniósł krajom Korony św. Wacława szybki rozwój gospodarczy oraz znaczny wzrost demograficzny. W ciągu ponad pięćdziesięciu lat Czechy stały się najbardziej rozwiniętym ekonomicznie obszarem monarchii habsburskiej. Tutaj zostało skoncentrowane blisko 75 procent przemysłu Przedlitawii, w tym rozbudowany sektor zbrojeniowy¹¹. Odzwierciedleniem głębokiej industrializacji była struktura zatrudnienia. Na ziemiach czeskich w rolnictwie pracowało 37,1 procent ludności czynnej zawodowo, natomiast w przemyśle 38,5 procent zatrudnionych. Dla przykładu na ziemiach rdzennie austriackich ten stosunek wynosił 36,4 do 30 procent, natomiast w Galicji 60,1 do 15,5 procent¹². Z wysokim stopniem rozwoju gospodarczego ziem czeskich związany był poziom życia ludności. Roczny dochód na jednego mieszkańca w latach 1911–1913 w Czechach, na Morawach i Śląsku wynosił 630 koron. Dla porównania w krajach alpejskich monarchii było to odpowiednio 790, a w Galicji tylko 250 koron¹³. Około 1900 r. niemal 93,7 procent wszystkich Czechów umiało czytać i pisać, co było na ówczesne warunki doskonałym rezultatem¹⁴. Społeczeństwo czeskie nie dysponowało dużym kapitałem, zaczęły więc powstawać liczne kasy oszczędnościowe i spółdzielcze, które z kolei zaczęły przekształcać się w pierwsze banki (*Živnostenská banka*). Te z czasem zaczęły wspierać własnych przedsiębiorców. Szczególnie podkreślano,

¹¹ *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, pod red. V. Průcha, R. Olšovský, Praha 1969, s. 117–118.

¹² *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Wien 1980, Hrsg. von A. Wandruska und P. Urbanitsch, Band III: *Die Völker des Reiches*, t. 1, tab. 12, s. 110; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 40.

¹³ *Die Habsburgermonarchie*, Wien 1973, Band I, *Die wirtschaftliche Entwicklung*, tab. 28, s. 148.

¹⁴ M. Hlavačka, *Český pohled na příčiny rozpadu habsburské monarchie (1848–1918)*, w: *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, pod red. P. Prokša, Praha 2010, s. 36.

że na rozwój gospodarczy wpływają nie tylko wielkie firmy, lecz również małe warsztaty. Rozwój gospodarczy i postępująca industrializacja pociągnęły za sobą napływ ludności wiejskiej – w większości czeskiej – do miast, które wcześniej zdominowane były przez Niemców. Tym samym miasta nieuchronnie traciły swój niemiecki charakter. Przykładem odzwierciedlającym zmiany były Czeskie Budziejowice, które jeszcze w roku 1850 były miastem niemieckim, natomiast w 1910 r. mieszkało w nim już tylko 38 procent Niemców. Niepokój ludności niemieckiej – bardzo licznie zamieszkującej ziemie czeskie – potęgował również fakt, że czeska mniejszość rosła szybciej na niemieckim Pograniczu niż niemiecka na terenach zamieszkałych w większości przez Czechów¹⁵. Wraz z rozwojem gospodarczym i wzrostem demograficznym rozpoczął się trwający do wybuchu I wojny światowej proces odrodzenia narodowego w Czechach. Ten swoisty rozdział Czechów od Niemców nabrał intensywności szczególnie od rewolucji 1848 r., kiedy to po raz pierwszy od blisko dwustu lat Czesi wystąpili jako niezależna siła polityczna. Początkowo czescy liberałowie stanęli wspólnie z niemieckimi demokratami przeciw habsburskiemu absolutyzmowi. Rezultatem tej współpracy była wydana w marcu 1848 r. wspólna deklaracja, tzw. petycja świętowaclawska, w której domagano się zniesienia pańszczyzny, wolności słowa, powołania sejmu krajowego i większej autonomii w stosunku do Wiednia. Jednak gdy Czesi odmówili udziału w parlamencie frankfurckim oraz zbojkotowali wybory do niego, stosunki znacznie się pogorszyły¹⁶. Do historii przeszła odpowiedź przesłana do Frankfurtu przez głównego wówczas przywódcę politycznego i jednego z tzw. budzicieli czeskiej świadomości narodowej Františka Palackego, który zapro-

¹⁵ Na terenie krajów Królestwa św. Wacława (dane na rok 1910) mieszkało 10 059 257 ludzi, w tym Czechów: 6 291 237 (62,54% ogółu mieszkańców), Niemców 3 512 682 (34,91%), Polaków 250 148 (2,48%) i pozostałych narodowości 5190 (0,07%). W poszczególnych prowincjach przedstawiało się to następująco. Czechy: Czesi – 4 241 918 (63,19%), Niemcy – 2 467 724 (36,76%), pozostałe narodowości – 3302 (0,05%); Morawy: Czesi – 1 868 971 (71,75%), Niemcy – 719 435 (27,62%), Polacy – 14 924 (0,57%) oraz pozostałe narodowości – 1527 (0,06%); Śląsk – Czesi 180 348 (24,33%), Niemcy – 325 523 (43,90%), Polacy – 235 224 (31,72%), pozostałe narodowości – 361 (0,05%). Dane na podstawie: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band III, t. 1, tab. 1, s. 38. Czechy zamieszkiwało 85 798 Żydów. Zostali oni jednak zaszeregowani do poszczególnych grup narodowych ze względu na język, którym się głównie posługiwali (język niemiecki – 40 647, język czeski – 43 181 osób). Nieco inne dane podaje H. Batowski (*Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Kraków 1982, s. 19). Według niego Czechów w 1910 r. było 6 435 000 (12,5% ludności Austro-Węgier). Natomiast na temat konfliktu czesko-niemieckiego najwięcej informacji zawartych jest w pracy: J. Křen, *Konfliktní společnost. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

¹⁶ Królestwo Czeskie jako kraj należący wcześniej do Rzeszy Niemieckiej w 1815 r. weszło w skład Związku Niemieckiego (konfederacji państw niemieckich utworzonej na kongresie wiedeńskim). Mieszkańcy ziem czeskich – oczywiście nie wszyscy – mieli prawo wyboru posłów do sejmu, którego siedzibą był Frankfurt nad Menem.

szony na obrady odmówił przyjazdu, motywując to tym, że Czesi są odrębnym narodem i jako Słowianie nie zamierzają się przyłączyć do ogólnoniemieckiego państwa. Jednocześnie opowiedział się on również za pozostaniem ziem czeskich pod panowaniem austriackim, choć podkreślał, że przysła Austria powinna być państwem demokratycznym i wspólnotą narodów mieszkających na jej obszarze¹⁷. Ten tzw. austrosławizm stał w sprzeczności z głoszonymi wówczas przez liberałów niemieckich, a przyjętymi później przez część społeczeństwa austroniemieckiego, ideami nacjonalistycznymi. Ten ruch wszechniemiecki i antypapieski (znany pod nazwą *Los von Rom Bewegung*) głosił m. in. hasła przyłączenia niemieckiej części Austrii – oczywiście z Pograniczem – do państwa Hohenzollernów i stał się realnym zagrożeniem dla dalszego istnienia państwa habsburskiego i jednocześnie narodu czeskiego. Gdyby bowiem do tego doszło, Czesi mieliby do czynienia z wielokrotnie liczniejszą masą niemiecką całej Rzeszy. Dlatego niemalże wszyscy politycy czescy przez całą drugą połowę XIX w. do wybuchu I wojny światowej, a nawet jeszcze w jej pierwszej fazie, opowiadali się za związkiem Czech z Wiedniem. Wyrazem tego stanowiska było stwierdzenie drugiego po Palackým, wybitnego czeskiego polityka tego okresu, Karla Havlička Borovskiego, że „[m]ocarstwo austriackie jest najlepszą gwarancją na zachowanie nas i iliryskich narodowości [chodzi tu o Słoweńców – przyp. J.W.] i czym więcej wzrośnie siła cesarstwa austriackiego, tym pewniej stoją nasze sprawy narodowe”¹⁸.

Postawa ogółu społeczeństwa czeskiego wobec monarchii habsburskiej, czy też bardziej konkretnie – wobec sytuacji, jaka panowała w Przedlitawii – była złożona. Zwykli obywatele, jak również przedsiębiorcy oraz inteligencja w pełni odczuwali korzyści płynące z istnienia monarchii. Na ziemiach czeskich panował pluralizm polityczny, czego przykładem była spora liczba partii politycznych różnych odcieni¹⁹. Produkty przemysłu czeskiego znajdowały szerokie możli-

¹⁷ Z. Šolle, *Století české polityki. Počátky moderní české polityki od Palackého a Havlička až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*, Praha 1998, s. 20–28. M. Hlavačka, *Český pohled*, s. 38–39.

¹⁸ Tamże, s. 34. František Palacký w 1848 r. w Kromieryżu przedstawił plan podziału państwa habsburskiego na osiem jednostek administracyjnych, opartych na zasadzie terytoriów nie historycznych, lecz narodowych. Jedna z nich miała obejmować tereny etnicznie czeskie i słowackie. Obszary zamieszkałe w większości przez Niemców w krajach Korony św. Wacława miały zostać włączone do prowincji austroniemieckiej. Było to poważne odstępstwo od stale wysuwanej historycznej zasady niepodzielności terytoriów ziem Korony św. Wacława. H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, s. 68.

¹⁹ W ostatnich wyborach parlamentarnych przed wybuchem I wojny światowej na obszarze krajów Korony św. Wacława najwięcej głosów spośród partii czeskich uzyskiwała Partia Agrarna (*Strana agrární*) – 37. Na drugim miejscu uplasowali się socjalni demokraci (*Českoslovanští sociální demokraté*) z 25 głosami oraz z 1 głosem sprzymierzonych z nimi tzw. centrystów (socjaldemokratyczni działacze partyjni z Moraw nieakceptujący wyodręb-

wości zbytu, ziemie czeskie rozwijały się pod względem ekonomicznym dzięki zamówieniom zbrojeniowym armii austro-węgierskiej. Z oporami – ale mimo wszystko – postępowało rozszerzanie koncesji językowych. Urzędnicy czescy zdobywali coraz silniejszą pozycję w hierarchii urzędniczej i byli coraz liczniejsi. Czesi od końca XIX w. sprawowali również funkcje ministerialne w rządzie wiedeńskim²⁰. Małymi krokami pokonywali więc przeszkody, co prowadziło do zaniku narodowego upośledzenia, z którym tak uparcie walczyli od 1848 r. Sukcesy te potwierdzały słuszność dotychczasowego postępowania, jednak w pełni strony czeskiej nie zadowalały²¹. W dalszym ciągu bowiem Czesi byli dyskryminowani w oświacie. Szkolnictwo z niemieckim językiem nauczania było nadal wyraźnie uprzywilejowane na terenie krajów Korony św. Wacława²². Co prawda na poziomie krajowym w urzędach Czesi posiadali proporcjonalną liczbę pracowników w stosunku do liczby mieszkańców²³, ale już w instytucjach rządowych

nienia się partii czeskich socjalnych demokratów z Socjaldemokratycznej Partii Austrii). Młodoczesi – Narodowa Partia Liberalna (*Národní strana svobodomyšlná*), nazywani również narodowymi demokratami, zdobyli 14 głosów, natomiast ich najwięksi konkurenci, narodowi socjaliści, uzyskali 13 głosów, co było lepszym wynikiem o 7 miejsc niż w wyborach z 1907 r. Kolejne pod względem wielkości były kluby partii katolickich z Moraw (najsilniejszą partią tego sojuszu była morawska Katolicka Partia Narodowa – *Katolická strana narodně*) z 7 posłami. 5 mandatów zdobyli morawscy ludowcy (Ludowa Partia Postępowa – *Lidová strana pokroková*), dalej Czeska Partia Postępowa Prawa Państwowego – 4 mandaty, staroczesi – 1, i realiści (Czeska Partia Postępowa – *Česká strana pokroková*) również 1 mandat – jedynym posłem tej partii został Masaryk). Razem było 108 czeskich posłów w Izbie Posłów Rady Państwa: Z. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až dnešní doby*, Praha 1936, díl III. 1879–1914, Část 2. 1891–1914, s. 557–562.

²⁰ Pierwszym czeskim ministrem został Aloes Pražák (minister sprawiedliwości w latach 1881–1899). W latach 1898–1899 ministrem skarbu był Josef Kaizl – jeden z czołowych polityków młodoczechów. Od czasów rządów Ernesta von Koerbera w niemal każdym gabinecie jednym z członków był Czech. Jednak poza Kaizlem byli to bardziej urzędnicy niż politycy, co pokazuje skład ostatniego gabinetu przed wojną hr. Karla von Stürgkha: ministrem rolnictwa był prof. Albin Bráf, a po jego śmierci Josef Zenker (Czech), zaś Otokar Trnka był ministrem prac publicznych. H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, s. 35, przyp. 59; Z. Šolle, *Století české*, s. 134 i nast.; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 42.

²¹ M. Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006, s. 45 i nast.

²² Przykładem może być tutaj liczba gimnazjów. Czesi, których było w Czechach blisko 63%, posiadali 47 gimnazjów, natomiast Niemcy – przy prawie 37% ludności – mieli ich 36. Jeszcze gorzej wyglądała sytuacja na Morawach i Śląsku. Czesi mieli również tylko jeden uniwersytet (z ośmiu), mimo że stanowili ponad 23% ogółu mieszkańców Przedlitawii. U Niemców ten stosunek był znacznie korzystniejszy – na ponad 35% ludności posiadali 62% ogólnej liczby uniwersytetów. H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, s. 32–33.

²³ W tym czasie przy obsadzeniu urzędów krajowych zaczęto kierować się zasadą: kto na danym terenie ma przewagę narodową, ten obsadza swoimi współrodakami urzędy. Dlatego faktycznie poszczególne obszary ziem czeskich zaczęły się oddzielać bez nakazów odgórnych.

Przedlitawii odczuwali dyskryminację, gdy chodzi o zatrudnienie. Z 4847 urzędników wszystkich ministerstw Przedlitawii w 1914 r. 507 było Czechami, z tym że w ministerstwach: spraw zagranicznych i wojny było ich tylko kilku²⁴. Jednak dalsze kroki zmierzające do spotęgowania roli żywiołu czeskiego oraz większej demokratyzacji zaczęły spotykać się z gwałtownym przeciwdziałaniem Niemców. Czesi obawiali się szczególnie podporządkowania monarchii habsburskiej Rzeszy i stopniowego przekształcania Przedlitawii w narodowe państwo niemieckie. Znane było im również stanowisko najwyższych władz państwowych z następcą tronu Franciszkiem Ferdynandem na czele. Mimo tych wszystkich ograniczeń Czesi zdawali sobie sprawę, że wobec rosnącego w siłę niemieckiego nacjonalizmu jedynie poparcie dla władz wiedeńskich może ochronić ich narodowy byt (choć szukano również oparcia w Rosji).

Sytuacja w Czechach, a zwłaszcza lojalistyczny stosunek do monarchii habsburskiej zaczęły się jednak zmieniać na przełomie 1912/1913. Fiasko rozmów w sprawie kompromisu czesko-niemieckiego na terenie krajów Korony św. Wacława oraz kryzys bałkański doprowadziły do wprowadzenia przez Klub Czeski – w skład którego wchodził agrariusze, młodoczesi, staroczesi i narodowi socjaliści – obstrukcji Rady Państwa. Zwycięskie dla Serbii wojny bałkańskie pokazały społeczeństwu czeskiemu, że małe narody nie są skazane na życie pod dyktando wielkich mocarstw. Kiedy 26 lipca 1913 r. cesarz rozwiązał czeski sejm ziemski – sparaliżowany od 1908 r. obstrukcją prowadzoną przez posłów niemieckich, zastępując go komisją administracyjną (*Zemská správní komisia Království českého*) z konserwatywnym ziemianinem Vojtěchem Schönbornem-Buchheimem-Wolfsthalem na czele, Czesi uznali ten krok za początek likwidacji formalnej odrębności krajów Korony św. Wacława²⁵. Strach przed takimi rozwiązaniami powodował, że wśród większości społeczeństwa czeskiego coraz większym poparciem zaczęły się cieszyć idee panslawistyczne i sympatie prorosyjskie.

Zmotywowało to czołowych polityków czeskich o orientacji rusofilskiej do podjęcia bardziej zdecydowanych działań w obliczu narastającego kryzysu politycznego. Zaczęły pojawiać się pierwsze projekty odejścia od dotychczasowej lojalistycznej polityki względem Wiednia i postawienia w swych planach na koncepcję rozbicia Austro-Węgier. Było to zerwanie z dotychczasową linią polityczną realizowaną głównie na forum Rady Państwa. Szczególnie Karel Kramář uważał, iż wobec coraz widoczniejszego uzależnienia monarchii habsburskiej od II Rzeszy i antyserbskiej polityki na Bałkanach trzeba znaleźć jakąś alternatywę dla czeskiej polityki. Tą alternatywą miała być Rosja²⁶. Owocem tych przemyśleń był projekt

²⁴ I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 41.

²⁵ Tamże, s. 48-49.

²⁶ W stosunku do Kramáře to posunięcie nie może dziwić. Był on bowiem przed 1914 r.

rozwiązania sprawy czeskiej (tzw. *česká otázka*) przez Rosję carską; był to zarazem pierwszy projekt podziału Austro-Węgier. W planie Kramář proponował utworzenie państwa słowiańskiego pod nazwą „Rzesza Słowiańska” (*Slovanská Říšá*). W jego skład miały wejść autonomiczne kraje, takie jak: Królestwo Polskie, Czeskie, Serbskie, Czarnogórskie i Bułgarskie. Na czele tego państwa, którego granice miały rozpościerać się od Oceanu Spokojnego po Rudawy, miał stanąć car rosyjski. Królestwo Czeskie miało obejmować ziemie czeskie w granicach historycznych bez zamieszkaną w większości przez Polaków wschodniej części Śląska Cieszyńskiego, Górne Węgry i część Dolnych zamieszkaną przez Słowaków, południową część Śląska (Ziemie Kłodzką) oraz Łużyce. Car rosyjski miał być jednocześnie królem Polski i Czech. Na czele krajów bałkańskich mieli stanąć rodzimi władcy. Car miał reprezentować Rzeszę, wypowiadać wojnę i zawierać pokój, mianować i przyjmować dyplomatów, podpisywać umowy międzynarodowe, mianować jednego dla całej Rzeszy Słowiańskiej ministra wojny i ministra spraw zagranicznych. Car miał też mianować na Polskę i Czechy swoich namiestników. Dalej – miał prawo do wyboru premierów rządów w poszczególnych krajach z zastrzeżeniem, że każdy kandydat powinien być rodzimej narodowości. Oficerowie i żołnierze mieli składać przysięgę na wierność carowi. Miał on mieć prawo mianowania szefa sztabu generalnego i dowódców poszczególnych armii – w tym polskiej i czeskiej w czasie pokoju i wojny, natomiast państw bałkańskich – tylko w czasie

jednym z najgorętszych orędowników poszerzenia praw Czechów w ramach monarchii poprzez nawiązanie ściślejszej współpracy ogólnosłowiańskiej (tzw. panslawizmu, czy też jego późniejszej odmiany – neoslawizmu) w ramach Przedlitawii i poparcia jej ze strony Rosji. Słowianie w Przedlitawii stanowili 60,6% mieszkańców, natomiast panujący żywioł niemiecki stanowił 35,6% (dane na rok 1910): H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, s. 20. Według Kramářa te poglądy nie kłóciły się z lojalnością państwową, gdyż panslawizm miał być tylko pomocny przy uzdrawianiu sytuacji w monarchii habsburskiej. Dzięki pozyskaniu głosów słowiańskich w Izbie Posłów chciał przeprowadzić pewne reformy wewnętrzne przy zmajoryzowaniu Niemców. Ruch ten jednak szybko się załamał wobec niechęci szerszych kręgów politycznych, a przede wszystkim ze względu na konflikt między Austro-Węgrami a Rosją po 1908 r. Wątpliwe jest jednak, aby ruch ten mógł odnieść jakiś większy sukces w walce o federalizację państwa austro-węgierskiego przy tak wrogo nastawionej społeczności niemieckiej. Na zapatrywania przywódcy młodoczechów wpływ miały również więzy emocjonalne – żona Kramářa była Rosjanką, on sam uwielbiał rosyjską kulturę, a wśród Rosjan miał wielu przyjaciół i znajomych. Widział on również w Rosji głównego partnera gospodarczego dla przemysłu czeskiego oraz chłonny rynek zbytu dla towarów czeskich, choć jednocześnie zdawał sobie sprawę z braku zainteresowania się kwestią czeską ze strony władz carskich: J. Papoušek, *Carské Rusko a náš boj o samostatnost*, „Naše Revoluce” 1932, č. 8, s. 2-8; K. Herman, Z. Sládek, *Slovanská politika Karla Kramáře*, Praha 1971, s. 10 i nast.; E.П. Серапионова, *Карел Крамарж и Россия 1890–1937 годы*, Москва 2006, s. 181-194. Bibliografia dotycząca poglądów słowianofilskich i panslawistycznych wśród polityków czeskich na przełomie XIX i XX wieku zawarta jest w pracy: V.M. Fic, *Revolutionary War for Independence and the Russian Question. Czechoslovak Army in Russia 1914–1918*, New Delhi 1977, s. 217-220.

wojny. Mundury armii miały mieć podobny krój i barwę, a językiem służbowym miał być rosyjski. Rząd Rzeszy Słowiańskiej miał składać się z 42 członków, których miał mianować car (24–25 miało reprezentować Rosję, 5 Polskę, 4 Czechy) i bałkańscy władcy (8 członków). W trzystuosobowym parlamencie, Dumie, miało być 175 członków reprezentujących Rosję, 40 – Polskę, 30 – Czechy i 55 – pozostałe kraje²⁷. Projekt ten w maju 1914 r. trafił do Petersburga do rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Siergieja Dimitrijewicza Sazonowa. Przekazał go związany z rosyjskimi ugrupowaniami prawicowymi dziennikarz, a przy okazji agent carski Wsiewołod Swatkowski. Wbrew oczekiwaniom Kramáža nie spotkał się on jednak z zainteresowaniem władz rosyjskich, które uznały go za nierealny i sprzeczny z celami wojennymi Rosji. Tak samo potraktowano propozycję przywódcy narodowych socjalistów Václava Klofača ze stycznia 1914 r., który podczas pobytu w Petersburgu i rozmów z Sazonowem i szefem Sztabu Generalnego Jakowem Grigorijewiczem Żylińskim zaproponował w imieniu swojego stronnictwa pomoc w postaci sabotażu i utworzenia siatki szpiegowskiej. Według Klofača miało to ułatwić zajęcie ziem czeskich przez wojsko rosyjskie. Po swoim powrocie do Pragi wystąpił on z podobną propozycją wobec rosyjskiego konsula Wasyla Grigorijewicza Żukowskiego. Jednak podobnie jak w Petersburgu, tak i w Pradze jego propozycje zostały zignorowane²⁸. Władze rosyjskie przed wybuchem I wojny światowej nie miały prawie żadnych planów dotyczących przyszłości Austro-Węgier, a tym samym rozwiązania kwestii czeskiej. W stosunku do narodu czeskiego zachowywały one chłodną wstrzemięźliwość. Doniesienia dyplomatów rosyjskich czy polityków czeskich przyjeżdżających do Rosji o prorosyjskich nastrojach w społeczeństwie czeskim traktowano z rezerwą, co nie zmieniło się jakoś szczególnie nawet po wybuchu wojny²⁹.

Zamach w Sarajewie u większości polityków czeskich niezwiązanych z orientacją rusofilską nie spowodował większych zmian w planach zajęć. Większość z nich, podobnie jak czołowi politycy monarchii, wyjechała w tym czasie na urlopy lub podróżowała po kraju. Tak postąpił m.in. Masaryk, który udał się na wypoczynek z rodziną do miejscowości Žandawa w Saksonii. Beneš natomiast przebywał na prowincji i mimo wieści nadchodzących z Sarajewa i Wiednia pozostał u swoich krewnych. Podobnie czołowi politycy partii agrarnej, największej czeskiej frakcji – Antonín Švehla i František Staněk – nie przerwali urlopów w Karlowych Warach. Uważali oni, że mimo wszystko do konfliktu nie dojdzie,

²⁷ Pełen tekst projektu: J. Galandauer, *Vznik Československé Republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988, dok. nr 1, Kramářova ústava Slovenské Říše, s. 243–250.

²⁸ M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 34–42; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 27; E.П. Серапионова, *Карел Крамарж и Россия 1890–1937 годы*, s. 197–199.

²⁹ Szerzej na temat stosunku Rosji do spraw czeskich przed wybuchem I wojny światowej: J. Papoušek, *Carské Rusko a náš boj*, s. 4–7.

a ostre ultimatum skierowane pod koniec lipca do Belgradu nie zmieniło ich oceny sytuacji międzynarodowej, gdyż potraktowano je bardziej jako swoisty „straszak” niż realne zagrożenie³⁰. Dlatego też wybuch wojny stanowił zaskoczenie dla czeskich polityków i zastał ich nieprzygotowanych. Nie miały wpływu na taką sytuację miała tzw. afera Švihy, która rozpęta w marcu 1914 r. zantagonizowała czeskich polityków, a zwłaszcza wzajemnie zwalczających się młodoczechów i narodowych socjalistów³¹. Jednak już w pierwszych dniach i tygodniach wojny na terenie Czech ukształtowały się dwie zasadnicze orientacje polityczne: proaustriacka (aktywistyczna) oraz antyaustriacka (pasywistyczna). Pierwsza opcja zakładała zwycięstwo państw centralnych w rozpoczętej wojnie. Dlatego zamierzano rozwinąć aktywną współpracę z władzami austriackimi i monarchią, w myśl hasła: „Bój o Austrię”. Dzięki temu zamierzano uchronić naród czeski od represji, aby w przyszłości umożliwić mu przynajmniej taką niezależność w ramach Austro-Węgier jak do czasu wybuchu I wojny światowej. Opcja antyaustriacka natomiast przestrzegała przed aktywnym wspieraniem Wiednia i przewidywała klęskę monarchii habsburskiej³².

Pierwszy kierunek tworzyła partia agrarna ze swymi przedstawicielami Antonínem Švehlą i Franikiem Udržalem, dalej partie katolickie z Moraw, które reprezentowali Mořic Hruban i ksiądz Jan Šrámek. Tę orientację wspierali oczywiście czescy konserwatywni ziemianie z księciem Bedřichem Schwarzenbergiem na czele. Polityka agrariuszy była prowadzona dwutorowo – z jednej strony opowiadano się za współpracą z władzami austriackimi i monarchią, a z drugiej prowadzono rozmowy z politykami nieprzychylnie nastawionymi wobec Austro-Węgier i zachowywano pewien dystans wobec poczynań najbardziej proaustriacko nastawionych partii katolickich. Z kręgów tych ostatnich wychodziły najbardziej lojalistyczne zapewnienia względem cesarza i rządu wiedeńskiego. Przykładem takiego postępowania było m.in. ogłoszenie przez radę miejską Pragi już 30 lipca poparcia dla wojny z Serbią, czy też wydanie przez partie katolickie z Moraw lojalistycznej proklamacji w stosunku do cesarza i władz państwowych, w której wyrażono przeświadczenie, że naród jedynie „w silnym we wszem narodowo sprawiedliwej Austrii ma najbezpieczniejszą gwarancję swego bytu

³⁰ I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 29.

³¹ J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, s. 102. Chodziło w niej o posądzenie działacza narodowych socjalistów Karela Švihy o bycie płatnym agentem policji i donoszenie na temat nastrojów panujących wśród czeskich polityków. Mimo braku w pełni przekonujących dowodów poseł został uznany przez opinię społeczną i polityków za winnego. W prowadzonej nagonce dominowali młodoczesi, którzy w ten sposób chcieli skompromitować narodowych socjalistów – swoich głównych przeciwników politycznych w rywalizacji o głosy środowisk mieszczańskich. Nadto Kramář chciał przez tę aferę osłabić pozycję przywódcy narodowych socjalistów Klofača, który zaczął się cieszyć coraz większym zaufaniem rosyjskich środowisk politycznych.

³² J. Galandauer, *Vznik Československé*, s. 45.

i swej przyszłości...³³. Katolicycy politycy wzięli udział w organizowanych przez Niemców demonstracjach popierających działania militarne Austro-Węgier i Niemiec³⁴. Najbardziej spektakularne było jednak przekazanie namiestnikowi Czech hrabiemu Franzowi A. Thun-Hohensteinowi przez 166 przedstawicieli powiatów i gmin czeskich odezwy adresowanej do cesarza, w której zapewniano o całkowitym oddaniu wobec dynastii habsburskiej i poparciu dla wysiłków wojennych Austro-Węgier. Wierzono, że dzięki takiemu postępowaniu uda się utrzymać dotychczasowe prawa i nie zostanie utracone to, co poprzednio wywalczono, poczynając od roku 1848. Franciszek Józef miał również prawie bezwarunkowe poparcie ze strony Kościoła katolickiego w Czechach. Wyrażało się ono wsparciem udzielanym nie tylko przez hierarchię kościelną, lecz również przez zdecydowaną większość niższego kleru. Wyrazem tego była tzw. świętowaclawska procesja zorganizowana w intencji zwycięstwa wojsk austriacko-węgierskich, w której oprócz najwyższych hierarchów kościelnych wzięli udział politycy partii katolickich³⁵. Również stanowisko Stolicy Apostolskiej, która z politycznego punktu widzenia chciała życzyć sobie zachowania silnej monarchii habsburskiej jako jedyne wielkiego mocarstwa katolickiego, w dużym stopniu wpływało na zachowanie się partii katolickich w Królestwie Czeskim. Jednak mimo tych lojalistycznych kroków wobec państwa habsburskiego austriackie władze i administracja wojskowo-cywilna wprowadziły szereg przepisów, które spowodowały zmniejszenie poparcia ze strony czeskich ugrupowań proaustriackich i osłabienie akcji mającej pokazać poparcie narodu czeskiego w stosunku do Wiednia. Zamknięto cesarskim rozporządzeniem z 25 lipca 1914 r. posiedzenie Rady Państwa i sejmów krajowych oraz ograniczono swobody osobiste i obywatelskie, wolność zgromadzeń, tajemnicę korespondencji, wolność wypowiedzi i prasy oraz wprowadzono cenzurę (w Zalicawii parlament działał przez całą wojnę). Był to pierwszy etap wprowadzania reżimu wojskowego, który przyczynił się po części do zwiększenia niechęci względem Austro-Węgier. Od 31 lipca na ziemiach Galicji, Bukowiny i na niektórych terenach północnych Moraw i Śląska wprowadzono zarząd wojskowy nad administracją cywilną. Powstał w Wiedniu Urząd Nadzoru Wojskowego (*Kriegsüberwachungsamt*), z oddziałami na terenie ziem czeskich, który miał zwalczać wszelkie przejawy działalności antyrządowej czy antywojennej. Zamiast ustaw parlamentarnych wprowadzono rozporządzenia cesarskie. Czas pracy wydłużono do 12 lub 14 godzin dziennie, w zależności od rodzaju zatrudnienia³⁶. Te wszystkie obostrzenia, a w późniejszym czasie także

³³ Cyt. za: I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 52.

³⁴ P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, Praha 1998, s. 22-23.

³⁵ Tamże, s. 15.

³⁶ Tamże, s. 13-14.

represje oraz kolejne ograniczenia praw narodowych wraz z klęskami wojsk austro-węgierskich w Galicji oraz Serbii na przełomie 1914/1915 doprowadziły do wzrostu niezadowolenia społeczeństwa czeskiego wobec władz austriackich i osłabiły orientację proaustriacką wśród czeskich partii politycznych. Jedyne czeski konserwatywni ziemianie w dalszym ciągu bezkrytycznie popierali monarchię.

Zasadę zachowania lojalności względem Austro-Węgier głosili również socjalni demokraci, choć te wypowiedzi wpływały z innych pobudek. Socjalni demokraci ze swoimi przywódcami – Bohumírem Šmeralem i Antonínem Němcem – opowiadali się za zachowaniem Austro-Węgier w swych dotychczasowych granicach. Uważali jednak, że trzeba przeprowadzić całkowitą demokratyzację państwa oraz wprowadzić sprawiedliwszy ład społeczny w duchu socjalistycznym. Zamierzano wprowadzić równouprawnienie wszystkich narodów naddunajskiej monarchii oraz zreorganizować Austro-Węgry i przekształcić je w państwo federacyjne. Wdrożenie tych reform miało umożliwić narodowi czeskiemu swobodny i niczym nieskrępowany rozwój społeczny w ramach monarchii habsburskiej, którą traktowano jako jedną całość, zdolną przeciwstawić się absolutyzmowi carskiemu w Rosji. Program przebudowy Austro-Węgier został zaprezentowany na XI zjeździe partii w grudniu 1913 r. w Pradze³⁷. Czescy socjaliści mieli nadzieję, że te reformy zostaną wdrożone we współpracy z innymi „bratnimi” partiami monarchii. Oprócz tych postulatów głoszone również hasła antywojenne. Wybuch wojny zmienił jednak te zapatrywania.

W dniach 28-29 lipca 1914 r. w Wiedniu obradowali przedstawiciele wszystkich partii socjalistycznych Przedlitawii. Podczas obrad austriaccy socjaliści w duchu niemieckiego nacjonalizmu poparli cele wojenne państw centralnych. W toczących się rozmowach przestrzegli Czechów, że wobec zaistniałej sytuacji wojennej naciski na zmianę położenia społeczeństwa czeskiego i przeobrażenia monarchii w duchu federacyjnym mogą doprowadzić do silnej reakcji antyczeskiej. Czescy socjaliści odebrali to jako odrzucenie postulatów przedstawionych w Pradze w poprzednim roku. Wśród przedstawicieli pozostałości narodowości również nie znaleźli oni zrozumienia. Za wojną przeciwko Rosji opowiedzieli się polscy socjaliści, a włoścacy odmówili współpracy z Czechami. W obradach nie uczestniczyli Słowacy. Taki obrót spraw wstrząsnął czeskimi delegatami. Okazało się bowiem, że ze względu na partykularne cele narodowe nie dojdzie do współpracy między socjalistami. Również sami Czesi musieli się liczyć z osamotnieniem wobec poczynań Niemców, i to nie tylko austriackich. Tego podejścia nie zmieniły również toczące się w tym samym czasie obrady II Międzynarodówki w Brukseli, w których wziął udział Němec³⁸. Wobec zaistniałej sytuacji czescy socjaliści

³⁷ A. Vaněk, *Vznik samostatného československého státu v roce 1918. Svědectví a dokumenty*, Praha 1988, s. 331, rezolucja IX zjazdu socjalistów czeskich z 1913 r.

³⁸ J. Galandauer, *Vznik Československé*, s. 45-47; P. Prokš, *Politikové a vznik republiky*

zostali pozostawieni sami sobie i w pierwszym okresie wojny nie przedstawili żadnego alternatywnego programu politycznego dotyczącego przyszłości Czech, ograniczając się do werbalnego poparcia jedności Austro-Węgier i skupiając się bardziej na utrzymaniu dotychczasowej struktury oraz zaplecza. To stanowisko czeskich socjalistów w pierwszym etapie wojny wiernie oddają słowa jednego z ich przywódców Gustava Habrmanna: „[...] egzystencja Austrii jest egzystencją narodu czeskiego. Ja znam zagranicę, my mamy większe prawa niż w Ameryce. [...] Stoimy zasadniczo na stanowisku tego państwa”³⁹.

Drugim kierunkiem dominującym w czeskich środowiskach politycznych była opcja antyaustriacka. Dzieliła się ona zasadniczo na trzy różniące się od siebie ruchy polityczne. Pierwszy, reprezentowany głównie przez młodoczechów, zakładał, iż zwycięstwo w wojnie odniosą państwa Trójporozumienia, a ważną rolę odegra w niej Rosja. Będzie ona miała również decydujący wpływ na przyszłe losy Czech. Takie poglądy głosił znany nam już Kramář, który zaczął skupiać wokół siebie podobnie myślących działaczy politycznych, głównie z własnej partii, m.in. Aloise Rašina, Františka Síse i dalszych. Swoje stanowisko wyraził on w artykule zamieszczonym w gazecie „Národní listy” z 4 sierpnia 1914 r., w którym stwierdził:

*Spełniły się słowa niemieckiego kanclerza o walce germaństwa ze słowiaństwem. Walczy się o hegemonię jednych a pokój i spokój wszystkich. Nie trzeba obawiać się o przyszłość czeskiego narodu*⁴⁰.

Działacze młodoczechy mieli kontakty z zagranicą za pośrednictwem dziennikarza „Národních listůw” w Sofii – Vladimira Sísa, oraz dostęp do rosyjskiego dziennikarza – szpiega Swatkowskiego, który z kolei o wszystkim informował Petersburg. Kramář – który w dalszym ciągu w wystąpieniach publicznych deklarował lojalność względem monarchii habsburskiej – wraz z pozostałymi politykami swojego ugrupowania miał nadzieję, że na przełomie 1914/1915 słynny „rosyjski walec parowy” przez Galicję i Śląsk dotrze na ziemię czeskie i wyzwoli Czechów spod zwierzchności Austrii⁴¹. Nadzieję na to dawał ogólnikowy w formie manifest „Do ludów Austro-Węgier” wielkiego księcia Nikołaja Nikołajewicza z sierpnia 1914 r. Zawarte w nim były obietnice „przywrócenia prawa i sprawiedliwości” narodom monarchii habsburskiej⁴². Działalność tej opcji cieszyła się

1914–1918, s. 15–16.

³⁹ I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 52.

⁴⁰ Cyt. za: J. Kalvoda, *Z bojů o zítřek*, Praha 1998, díl III. *Historické eseje*, s. 19.

⁴¹ J. Galandauer, *Vznik Československé*, s. 45–47.

⁴² E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty*, Praha 1929, díl III, s. 553, dok. nr 236, manifest do narodů monarchii habsburskiej wydany przez wielkiego ks. Mikołaja Mikołajewicza z sierpnia 1914 r.

dużym poparciem w większości rusofilsko nastawionego społeczeństwa czeskiego. Ze stanowiskiem młodoczechów szczególnie sympatyzowali czescy urzędnicy różnych szczebli nie tylko z Pragi, ale również z Wiednia. Dzięki temu narodowcy uzyskiwali cenne informacje, przydatne dla działalności antyaustriackiej⁴³. W późniejszym czasie funkcjonowanie tego „stronnictwa” oraz możliwości jego oddziaływania uległy znacznemu osłabieniu. Spowodowane było to falą aresztowań wśród jego działaczy, zamykaniem gazet związanych z narodowymi demokratami, a przede wszystkim klęskami armii carskiej, poczynając od klęski w maju 1915 r. pod Gorlicami, aż po wydarzenia rewolucyjne 1917 r. Od połowy 1915 r. do końca wojny orientacja ta nie miała już praktycznie większego znaczenia.

Drugą grupę antyaustriacko nastawionych polityków tworzyli członkowie Czeskiej Partii Postępowej Prawa Państwowego. Partia ta jako pierwsza w Czechach teoretycznie dopuściła istnienie samodzielnego demokratycznego państwa czeskiego. Po wybuchu wojny czołowi działacze tej partii – Antonín Hajn, Lev Borský, Viktor Dyk – zaczęli zastanawiać się nad sposobami działań, które można by było przedsięwziąć w celu zaimplementowania swoich zapatrywań antyaustriackich. Postanowiono wysłać za granicę przedstawiciela, który miał informować państwa ententy oraz neutralne o czeskim stanowisku antyaustriackim i antyniemieckim oraz zabiegać o poparcie dla idei powstania czeskiego państwa wśród emigracji czeskiej na zachodzie Europy. Wybór padł na dr. Lva Sychrave. Stał się on pierwszym czeskim politykiem, który udał się na emigrację (wyjechał 21 września 1914 r. do Genewy)⁴⁴.

Trzecim ugrupowaniem, które opowiedziało się przeciwko Austro-Węgrom, byli realisci ze znanym uczonym i politykiem Tomášem Masarykiem na czele. Ten późniejszy przywódca czechosłowackiego ruchu niepodległościowego jeszcze przed wybuchem I wojny światowej uważał, że można dokonać naprawy monarchii habsburskiej. Widząc jednak skutki polityki austriackiej wobec narodu czeskiego oraz zachowanie się społeczności niemieckiej w Czechach, całkowicie zmienił swoje dotychczasowe zapatrywania. Stwierdził on, że po ewentualnym zwycięstwie państw centralnych Austria nie będzie skłonna do przeprowadzenia żadnych reform wewnętrznych zmierzających do większego równouprawnienia zamieszkujących ją narodów. Jednocześnie monarchia będzie coraz bardziej uzależniać się od Niemiec, co z kolei doprowadzi do umocnienia się kursu germanizacyjnego. Jak później wspominał:

Cała nasza przeszłość wskazywała nam miejsce po stronie przeciwnej Niemcom. Analizując sytuację europejską, oceniając prawdopodobny rozwój wojny, zdecydowałem się na aktywny opór Austrii, spodziewając się, że alianci zwyciężą i że

⁴³ M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 368-448; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 57.

⁴⁴ M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 355-367.

*nasze zdecydowanie w stosunku do Ententy przyniesie nam wolność. [...] szło, jak wiedziałem i przeczuwałem, o rozstrzygnięcie decydujące, ale również jasne było dla mnie to, że w tej wielkiej chwili nie możemy być pasywni*⁴⁵.

Jego ocenę potwierdziło spotkanie z byłym austriackim premierem Ernestem von Koerberem, które odbyło się tuż po wybuchu wojny. Koerber jednoznacznie stwierdził, iż po zwycięskiej wojnie realne jest pogorszenie się pozycji narodów nieniemieckich w Przedlitawii⁴⁶. Jako demokratą był nieufnie nastawiony do Rosji carskiej, którą dobrze znał z autopsji i literatury, dlatego też nie pociągały go plany Kramáza⁴⁷. Dnia 20 sierpnia 1914 r. ukazał się na łamach pisma „Naše doba” artykuł Masaryka pt. „Wojna” (*Válka*), w którym za główną przyczynę konfliktu uznał on narastające sprzeczności między Wielką Brytanią a Niemcami, które w ten sposób chciały osiągnąć hegemonię nad światem. W artykule tym zwrócił również uwagę na potencjał militarny i gospodarczy obu bloków wojskowych, dochodząc do wniosku, że ewentualne zwycięstwo będzie zasługą Francji i Wielkiej Brytanii, natomiast Rosja, jeśli nawet wytrwa w wojnie, będzie za bardzo osłabiona, aby dyktować warunki⁴⁸.

Masaryk, wychodząc z założenia, że na przyszłe losy Czech decydujący wpływ będą miały mocarstwa zachodnie, postanowił podjąć działalność niepodległościową poza granicami Austro-Węgier. Temu miały służyć rozmowy, jakie przeprowadził z emigracyjnym działaczem czeskim ze Stanów Zjednoczonych Emanuelem Voską⁴⁹, czy też wyjazdy do Holandii jesienią 1914 r. w celu poznania intencji i zapatrywań mocarstw zachodnich na kwestię austro-węgierską. Podczas ostatniej wizyty w Holandii w październiku 1914 r. spotkał się z czeskimi działaczami emigracyjnymi na Zachodzie oraz ze swoim przyjacielem Robertem Seton-Watsonem. Temu ostatniemu przedstawił projekt niepodległego państwa

⁴⁵ T.G. Masaryk, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1925, s. 44. Praca w języku czeskim różni się w wielu szczegółach od wspomnień, które zostały wydane w Polsce w 1930 r. (T.G. Masaryk, *Rewolucja Światowa*, Warszawa-Kraków-Poznań 1930). Z tego powodu korzystałem ze wspomnień Masaryka wydanych w Czechosłowacji.

⁴⁶ Tamże, s. 36.

⁴⁷ Przykładem odmiennego stanowiska jest m.in. korespondencja między politykami: *Korespondence T.G. Masaryk – Karel Kramář*, Praha 2005, s. 300, dok. nr 189, list Masaryka do Kramáza z 8 marca 1910 r. Więcej na ten temat: R. Vlček, *Rusko v politických koncepcích T.G. Masaryka a K. Kramáře (80. léta 19. století – 1918/19)*, w: *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, pod red. P. Prokša, Praha 2010, s. 62–65.

⁴⁸ M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 123–156; P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, s. 17.

⁴⁹ J. Kovtun, *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991, s. 68. Według tego autora E. Voska był pierwszą osobą, którą poinformował Masaryk o swoich zamiarach walki przeciwko Austro-Węgrom. Rozmowę przeprowadzono 25 VIII 1914 r.

czeskiego, które miało być królestwem konstytucyjnym z „jakims” zachodnim księciem na tronie⁵⁰.

Masaryk jednak nie zdecydował się na szybkie opuszczenie Austro-Węgier. Skłaniały go do tego informacje o klęskach armii austro-węgierskiej w starciach z oddziałami carskimi w Galicji. Zdawał sobie sprawę z możliwości wkroczenia wojsk rosyjskich na ziemie czeskie. W takiej sytuacji nie można było wykluczać, że to nie państwa zachodnie – na co liczył Masaryk – lecz Rosja może odegrać główną rolę w kształtowaniu przyszłej rzeczywistości w Europie Środkowej. Dlatego podjęcie zbyt szybkiej działalności na Zachodzie mogło być ryzykowne⁵¹. Czas spędzony w oczekiwaniu na zmianę sytuacji polityczno-militarnej Masaryk wykorzystał na organizowanie poparcia dla przyszłej akcji zagranicznej. Początkowo skupił się on na nawiązaniu kontaktów z pozostałymi politykami czeskimi i uzyskaniu od nich poparcia dla swojej przyszłej działalności. Na początku wojny zaczął współpracować z przywódcą socjalistów narodowych Klofačem, póki ten nie został aresztowany.

W tym czasie właściwie nie istniała żadna płaszczyzna porozumienia między czeskimi politykami. Nawiązanie takich stosunków było trudne z powodu wzajemnych uprzedzeń, jakie narosły zarówno w czasie afery Švihy, jak i już po niej. Pierwszą próbę wspólnego wystąpienia czeskich środowisk politycznych podjęli działacze partii katolickich. W pierwszych tygodniach wojny wysunęli projekt wspólnej platformy porozumienia między partiami czeskimi. Wobec panującej wówczas na ziemiach czeskich „wojenno-biurokratycznej dyktatury” – jak ją nazwał znany czeski historyk Jan Galandauer – akcja taka musiała być w pełni lojalistyczna. Na takie rozwiązanie, wobec realnej w tym czasie możliwości wkroczenia wojsk rosyjskich do Czech, nie chcieli przystać przywódcy innych ugrupowań. Projekt upadł. Dopiero w październiku doszło do pierwszych wspólnych spotkań czeskich działaczy. Pierwsze zebrania przedstawicieli różnych ugrupowań zorganizowano w praskiej siedzibie partii agrarnej. Uczestniczyli w nich gospodarze – Švehla i Udržal, młodoczesi – Kramář i Rašín, staroczech Karel Mattuš, narodowi socjaliści – Otakar Hübschman i Václav Choc, socjalni demokraci – Šmeral, Vlastimil Tusor, František Soukop i Antonín Meissner, prawnopaństwowi postępowcy – Antonín Kalina i Karel Stanislav Sokol, katolik – ksiądz István Burián, konserwatywny ziemianin – książę Schwarzenberg, oraz Masaryk. Były to jednak spotkania bardziej informacyjne i nie podejmowano na nich żadnych decyzji natury politycznej⁵².

⁵⁰ Seton-Watson na podstawie tej rozmowy opracował memorandum, z którym zapoznał niektórych polityków zachodnich. Tekst projektu: E. Beneš, *Světová válka*, díl III, s. 227-237, dok. nr 76 memorandum Seton-Watsona powstałe po rozmowach z Masarykiem z drugiej połowy października 1914 r.

⁵¹ T.G. Masaryk, *Světová revoluce*, s. 44; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, s. 110.

⁵² P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, s. 18.

Mimo szerokich znajomości i poważania, którym się cieszył Masaryk wśród dużej części czeskich polityków, przywódca niewielkiej partii realistów nie mógł liczyć na szersze poparcie czeskich środowisk politycznych. Mimo to udało się mu stworzyć pewne zaplecze dla działalności niepodległościowej. Zawiązała się wówczas współpraca między realistami a prawnopanstwowymi postępowcami i narodowymi socjalistami. Głównymi współpracownikami Masaryka zostali: dr Edvard Beneš oraz dr Přemysl Šámal, Josef Záruba-Pfeffermann, dr Václav Bouček, dr Jan Herben i Cyril Dušek⁵³. Grupa ta współpracowała również z Kramářem i jego stronnikami, choć tutaj wzajemne kontakty były raczej symboliczne. Kramář w dalszym ciągu wierzył w zwycięstwo Rosji⁵⁴. Ostatecznie Masaryk podjął decyzję o udaniu się za granicę. W dniu 17 grudnia 1914 r. wyjechał z Pragi i poprzez neutralne wtedy jeszcze Włochy udał się na dobrowolną emigrację⁵⁵.

Oceniając działania wszystkich czeskich środowisk politycznych, trzeba stwierdzić, że większość z nich zachowała się biernie wobec zaistniałej sytuacji i nie zdobyła się na żadne zdecydowane kroki. Wyjątek stanowili może realisci i prawnopanstwowi postępowcy. Ogólnie wśród polityków dominowały tendencje do nieangażowania się w toczące wydarzenia i oczekiwania na wyjaśnienie się sytuacji militarnej.

Niechęć do monarchii i toczącej się wojny widoczna była również wśród szerszych kręgów społecznych. Wojna przeciwko pobratymcom, za jakich uważano Rosjan, Serbów czy Czarnogórców, nie mogła wywołać entuzjazmu w społeczeństwie czeskim, w którym idee panslawizmu i rusofilii były bardzo silne. Namiestnik z ramienia monarchii hrabia Thun tak charakteryzował zachowanie Czechów wobec Rosjan: „Wszyscy Czesi to rusofile, podział jest tylko taki, że jedni są rusofile jawni, a drudzy skryci”⁵⁶. W czasie pożegnań żołnierzy ruszających na front dochodziło do naśmiewania się ze starego cesarza, z cesarskiej rodziny czy hymnu austriackiego. Społeczeństwo czeskie jesienią i zimą 1914 r. spodziewało się rychłej porażki militarnej monarchii i z wielką nadzieją i życzliwością oczekiwało przekroczenia Karpat przez wojska carskie. Często wyrażano opinie, że „Maria Teresa straciła Śląsk, a Franciszek Józef straci wszystko”⁵⁷. Ponadto w społeczeństwie czeskim w dalszym ciągu silne były idee pacyfistyczne i antywojenne, np. podczas odjazdu batalionu piechoty z Písku doszło do manifestacji antywojennej i antyaustriackiej⁵⁸.

⁵³ E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, Praha 1928, díl I, s. 19.

⁵⁴ M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 368–448; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 57–58.

⁵⁵ T.G. Masaryk, *Světová revoluce*, s. 47.

⁵⁶ Cyt. za: I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 55.

⁵⁷ Cyt. za: P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, s. 20.

⁵⁸ *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918* (SDV-VČ), Praha 1991, Sv. I. *Rok 1914*, s. 102–104, dok. nr 43, raport policyjny z zajść w Písku

Na wzrost niechęci do władz monarchii wpływ miały również pojawiające się z czasem trudności aprowizacyjne.

Mimo że po rozpoczęciu wojny zachowania antywojenne czy antypaństwowe wśród Czechów były sporadyczne i raczej starano się ich unikać, to jednak wzbudzały one wielkie obawy ze strony władz austriackich. Od wybuchu wojny decydujący wpływ na politykę wewnętrzną monarchii habsburskiej uzyskiwała koteria skupiona wokół naczelnego dowódcy sił zbrojnych monarchii arcyksięcia Fryderyka, zdecydowanego pangermanisty i przeciwnika Słowian, któremu ówczesny rząd austriacki hr. Stürgkha pozostawił szeroką swobodę działania. Grupa ta wszelkie problemy wewnętrzne, szczególnie Przedlitawii, zamierzała rozwiązywać z pozycji siły. Wiele do powiedzenia mieli również Niemcy z Rzeszy, którzy naciskali na zdecydowaną pacyfikację Czechów. Po pierwszych rozporządzeniach zawieszających swobody demokratyczne doszło do zwiększenia represji. W krótkim czasie, od października do końca grudnia 1914 r., zostało zamkniętych 46 czasopism. Jeszcze wcześniej, bo we wrześniu, zamknięto tak popularne gazety, jak narodowo-socjalistyczne „České slovo” i prawnopanstwową „Samostatnos”. Ponadto zatrzymano kilku dziennikarzy, m.in. Jana Palka i Jana Gregora⁵⁹. Aresztowania dotknęły również znanych polityków i działaczy. Dnia 4 września został aresztowany przywódca narodowych socjalistów Václav Klofáč⁶⁰. Zatrzymani zostali również Vlastimil Borek, Alois Halina, Michal Kácha, Emil Špatný, Čeněk Körber. Były to osoby związane z ruchem anarchistycznym, antywojennym i narodowymi socjalistami⁶¹. Do końca 1914 r. za antypaństwową działalność zatrzymano blisko 950 osób. Aż 704 z nich przekazano sądom wojennym⁶². 29 września arcyksiążę Fryderyk przedstawił ministrowi wojny von Krobotinowi propozycję, w której ze względu na panslawistyczne i antywojenne zachowanie się narodu czeskiego – jak to uzasadniał – chciał podporządkowania administracji cywilnej na ziemiach czeskich władzom wojskowym. Nie doszło do tego z powodu obiekcji ze strony namiestnika Czech hr. Thuna, który uznał tę propozycję za szkodliwą i mogącą wywołać jeszcze większe niepokoje wśród Czechów. Arcyksiążę powtórzył ponownie swoje propozycje 26 listopada i 4 grudnia 1914 r., tym razem kierując je bezpośrednio do Franciszka Józefa. Jednak zamierzonych celów w pełni nie osiągnął⁶³.

z 19 X 1914 r.; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 55.

⁵⁹ M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 354.

⁶⁰ SDVVČ, Svazek I, s. 73-74, dok. nr 21, raport z aresztowania Klofáča.

⁶¹ Raporty z aresztowań: SDVVČ, Svazek I, s. 68-73, 166-167, dok. nr 21, 23, 25; M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 114.

⁶² M. Paulová, *Dějiny Maffie*, t. 1, s. 354.

⁶³ Tamże, t. 1, s. 358; I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 157-159.

Ta represyjna polityka wobec Czechów spowodowała umocnienie się pozycji austriackich Niemców wiernych monarchii. Większość z nich zresztą uważała, że opowiadając się za cesarzem i monarchią habsburską, wzmacniają pozycję Niemców i Rzeszy. Już na samą wieść o wysłaniu ultimatum Serbii niemieccy nacjonaliści zorganizowali olbrzymie pochody i demonstracje. Ambasador Wielkiej Brytanii w Wiedniu informował swój rząd, że społeczeństwo austriackie „[...] oszalało z radości wobec perspektywy prowadzenia wojny”⁶⁴. To samo działo się również na ziemiach czeskich. W Pradze w końcu lipca i na początku sierpnia miały miejsce demonstracje i pochody poparcia dla władz monarchii⁶⁵. Jednak hasła pangermańskie i nacjonalistyczne, a szczególnie śpiewane pieśni spowodowały narastanie wrogości między Niemcami i Czechami, mogącej doprowadzić do wybuchu zamieszek. Dlatego też namiestnik Królestwa Czeskiego hr. Thun wezwał 9 sierpnia 1914 r. stronę niemiecką do powstrzymania się od organizowania kolejnych tego typu zgromadzeń. Strona niemiecka została zmuszona do zastosowania się do tego zarządzenia, jednak hr. Thunowi nie wybaczonego kroku. Stało się to nawet powodem skargi posłów niemieckich na namiestnika⁶⁶. Zachowanie Czechów wobec Austro-Węgier, ich dość silna i rzucająca się w oczy słowianofilia w odczuciu Niemców mieszkających na terenach krajów Korony św. Wacława były oznakami „zdradzieckich” zamiarów współmieszkańców. Dlatego wprowadzone represje wobec Czechów miały ich silne poparcie. Sojusz z Rzeszą, umocniony braterstwem broni, oraz wzrastające przeświadczenie o wspólnych celach wszystkich Niemców prowadziły do coraz wyraźniejszego odrzucania idei współistnienia różnych narodów w ramach wielonarodowej monarchii habsburskiej. Wychodząc naprzeciwko tym odczuciom, czescy Niemcy zaczęli nalegać na ściślejsze powiązanie Przedlitawii z Rzeszą. Miały temu służyć plany większego zbliżenia z Niemcami z sierpnia 1914 r., czy też prowadzone na jesieni 1914 r. rozmowy w celu powołania unii celnej z Niemcami. Na Wielkanoc 1915 r. nacjonalistyczni posłowie niemieccy przedstawili projekt całkowitej przebudowy monarchii habsburskiej. Lista postulatów objęła nie tylko żądania odnoszące się do konstytucyjnego sojuszu i unii celnej z Rzeszą, lecz również nadanie językowi niemieckiemu statusu urzędowego języka ogólnopaństwowego oraz wyodrębnienia tzw. Cesarstwa Austriackiego, w skład którego miały wejść dotychczasowe prowincje Przedlitawii z wyjątkiem Galicji, Bukowiny i Dalmacji. Utworzenie państwa w takich granicach miało umożliwić żywiłowi niemieckiemu całkowitą

⁶⁴ Cyt. za: M. Gilbert, *Churchill – biografia*, t. 1, s. 281.

⁶⁵ J. Galandauer, *Wacht Am Rhein a Kde domom můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914*, „Historie a vojenství” 1996, č. 5, s. 22-34.

⁶⁶ I. Šedivý, *Češi, České země*, s. 34.

dominację. Czechy zaś miały zostać podzielone na obszary narodowe. Unia realna Austrii i Węgier miała zostać zastąpiona unią personalną⁶⁷.

Te pierwsze miesiące Wielkiej Wojny na obszarze krajów Korony św. Wacława pokazały, że antagonizm czesko-niemiecki oraz napięcie na linii Praga–Wiedeń znacznie się pogłębiły. Ogromna większość austriackich Niemców poparła militarną konfrontację z „Piemontem” Słowian Południowych – Serbią. Konflikt ten w krótkim czasie przerodził się w wojnę o zasięgu światowym. Sympatyzujący z Serbami, Czarnogórcami i Rosjanami Czesi zachowali w większości rezerwę wobec wojny, mimo że obawiali się skutków zwycięstwa państw centralnych dla swojego przyszłego położenia politycznego i ekonomicznego. Ich polityczni przedstawiciele zajęli w większości pozycję wyczekującą. Początkowe zwycięstwa militarne państw centralnych oraz sprawność aparatu represyjnego monarchii habsburskiej dyktowały konieczność stosowania ostrożnej taktyki, obliczonej na wszystkie możliwości i ewentualności. Sami Czesi jednak czuli, że powrót do sytuacji sprzed wybuchu wojny staje się coraz bardziej niemożliwy. Mimo tych wszystkich represji położenie Czechów było znacznie lepsze niż ich „braci” Słowaków. Posiadali przynajmniej „własną” administrację lokalną, swoich reprezentantów politycznych oraz pewną bądź co bądź swobodę wypowiedzi.

Słowa kluczowe: *Tomasz G. Masaryk, I wojna światowa, Rzesza Słowiańska, Habsburgowie, Czesi.*

Summary

Among the Habsburgs and Slavic Reich. The ratio of Czechs to the Austro-Hungarian state before the outbreak of World War I

The first months of the Great War in the area of Saint Wenceslas Crown countries showed that the Czech-German antagonism and tension on the Prague – Vienna line greatly deepened. The vast majority of Austrian Germans supported the military confrontation with the “Piedmont” South Slavs - Serbia. Czechs, who sympathized with the Serbs, Montenegrins and Russians, kept a mostly reserved attitude to the war despite the fear of the consequences the victory of the central powers would bring for their future political and economic position. Their political representatives mainly took the position of wait and see. The initial military victories of the central states and the efficiency of the Habsburg monarchy’s repressive apparatus dictated the need for cautious tactics, calculated for all possibilities and eventualities.

Keywords: *Thomas G. Masaryk, World War I, Slavic Reich, the Habsburgs, the Czechs.*

⁶⁷ *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band III, t. 1, s. 318-320; J. Křen, *Konfliktní společnost*, s. 406-410; P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, s. 23-25.

Bibliografia

Źródła drukowane:

- Beneš Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty*, Praha 1929, díl III.
- Korespondence T.G. Masaryk – Karel Kramář, pod red. Jana Bílka, Praha 2005.
- Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, Praha 1991, Sv. I. Rok 1914.

Dzienniki, wspomnienia, pamiętniki:

- Beneš Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, Praha 1928, díl I.
- Masaryk Tomáš Garrigue, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1925.

Opracowania

- Batowski Henryk, *Rozpad Austro-Węgiei 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Kraków 1982.
- Davies Norman, *Europa*, Kraków 1999.
- Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Wien 1980*, pod red. von A. Wandruska und P. Urbanitsch, Band III: *Die Völker des Reiches*, t. 1.
- Die Habsburgermonarchie, Wien 1973*, pod red. von Adam Wandruska und Peter Urbanitsch, Band I, *Die wirtschaftliche Entwicklung*.
- Fic Victor Miroslav, *Revolutionary War for Independence and the Russian Question. Czechoslovak Army in Russia 1914–1918*, New Delhi 1977.
- Galandaauer Jan, *František Ferdinand d'Este*, Praha 1993.
- Galandaauer Jan, *Vznik Československé Republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988.
- Galandaauer Jan, *Wacht Am Rhein a Kde domom můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914, „Historie a vojenství“ 1996, č. 5.*
- Gilbert Martin, *Churchill – biografia*, t. 1, Poznań 1996.
- Gruchała Janusz, *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996.
- Herman Karel, Sládek Zdeněk, *Slovanská politika Karla Kramáře*, Praha 1971.
- Hlavačka Milan, *Český pohled na příčiny rozpadu habsburské monarchie (1848–1918)*, w: *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, pod red. P. Prokša, Praha 2010.
- Hlavačka Milan, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006.
- Kalvoda Jan, *Z bojů o zítřek*, Praha 1998, díl III. *Historické eseje*.
- Kovtun Jiří, *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991.
- Křen Jan, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.
- Kvaček Robert, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2013.
- Pajewski Janusz, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1998.
- Papoušek Jaroslav, *Carské Rusko a náš boj o samostatnost*, „Naše Revoluce“ 1932, č. 8.
- Paulová Milada, *Dějiny Maffie: odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, Praha 1936.
- Prokš Petr, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, Praha 1998.
- Šedivý Ivan, *Češi, České země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2003.
- Šolle Zdeněk, *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlička až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*, Praha 1998.

- Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, pod red. Václav Průcha, Rudolf Olšovský
Praha 1969.
- Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až dnešní doby*, Praha 1936,
díl III. 1879–1914, Část 2. 1891–1914.
- Vaněk Antonín, *Vznik samostatného československého státu v roce 1918. Svědectví a dokumenty*,
Praha 1988.
- Vlček Radomír, *Rusko v politických koncepcích T. G. Masaryka a K. Kramáře (80. léta 19. století
– 1918/19)*, w: *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, pod
red. P. Prokša, Praha 2010.
- Серационова Елена Павловна, *Карел Крамарж и Россия 1890–1937 годы*, Москва 2006.